

2

סביבת אהבה ראשונית

התהוות ה'עצמי'

איש עמל העוסק במלאכת כפיים קשה ומאומצת, יש שידי הופכות גסות ומחוספסות, עורן מקשיח ולעתים אף נסדק. נוכל לשער שלא כך נולד; כי לפני שפגשו כפות ידיו כלים כבדים וגסים, חומרים צורבים ושעות עבודה ארוכות יום אחר יום היה עורן עדין יותר. ידיו של איש הכפיים צימחו עור גס בתגובה למגע החוזר ונשנה עם סביבת עבודתו. אם כך הדבר, האם יש לומר שעור זה אינו חלק ממנו? ודאי שלא. העור הוא עורו, וידיו הן ידיו.

לא רק הגוף מתהווה דרך הסביבה הפוגשת אותו; במידה רבה מעצבת הסביבה גם מבנים ותהליכים בנפש. כעור הידיים המקשיח את עצמו אל מול תנאים קשים, כך גם תינוק הפוגש בראשית ימיו סביבה שאינה מיטיבה. במונח פגיעה ראשונית אנו מבקשות להאיר את אותם תהליכי התפתחות ואת התהוותו של העולם הפנימי המתרחשים בסביבה פוגענית שאינה מותאמת דיה.¹

פגיעה ראשונית מתרחשת בתקופת חייו המוקדמת ביותר של התינוק. מכיוון שבתקופה זו התינוק וסביבתו חד הם, הסביבה הפוגענית שזורה בנפשו של הילד – בהווייתו. מאחר שהתהוותו של העצמי היא תהליך התפתחותי, ישנה משמעות לשלב שבו מתרחשת הפגיעה. אם אירעה הפגיעה לאחר שנפש הילד התעצבה והתגבשה יחסית, היא אמנם תשפיע על מהלך התפתחותו אך ייתכן שהשפעתה תיוותר "חיצונית" למבני העצמי שהספיקו להתבסס; אולם אם הפגיעה אירעה בתקופת הטיפול הינקותי, הרי שמדובר בסיפור אחר לחלוטין. אפשר לומר שככל שההפרעה התרחשה מוקדם יותר, כך גדלה השפעתה על מבני הליבה של העצמי; על מחוזות עמוקים וחבויים בנפש. פרנצי מיטיב לתאר זאת במשל הבא: "בדיוק כמו שאם נר אחד בלבד דולק בחדר ותקרב את ידך לנר תאפיל חצי חדר, כך – קרוב לראשית החיים – אם תזיק ולו במעט לילד, יכול הדבר להטיל צל על כל חייו. חשוב להבין עד כמה ילדים רגישים; אך הורים אינם מאמינים בכך" (פרנצי 1927 [2013]: 65).

בעולם הטיפולי ישנה הנחה שראשית החיים היא העת שבה מונחים יסודות הבריאות, כמו גם המצע לשורשי הפתולוגיות הנפשיות. למידת הרצף ההתפתחותי הבריא מאפשרת להבין את נפשו של הילד הפגוע – את המבנים הנפשיים שדרכם הוא פועל ואת הסיפור שהוא מבקש שנשמע. חקר הרצף ההתפתחותי הבריא מאפשר לשפוך אור על הכשלים העשויים לשבש רצף זה, ועל רבות מההפרעות הנוצרות בעטיים. פגיעה ראשונית מצריכה מאתנו להתבונן בראשיתו של הרצף ההתפתחותי – תקופת הינקות. אין ביכולתנו לדעת כיצד חווה התינוק את העולם סביבו בתקופה זו, טרם היות מילה, סמלים וייצוגים. ועדיין, תיאורטיקנים שונים פרצו והרחיבו את גבולות מחשבתנו על אודות ראשית החיים הינקותיים, כל אחד בשפתו.

פרק זה מזמין לדמיין את החוויה העלומה של תחילת החיים; לחשוב ולשאל על דברים שאינם בגדר עובדות ברורות הוכחה. מטרתו לגעת במושג פגיעה ראשונית בכמה אופנים: תיאורים של התהוות התינוק בהינתן טיפול מיטיב דיו שיובילו לחשיבה על התהוות התינוק בהינתן טיפול לקוי וחסר; שרטוט היבטים מסוימים של התהוות על ידי שפות תיאורטיות שונות; פתיחת צוהר שדרכו אפשר להציץ לרגע לתחילת חייו של ילד הנושא בנפשו גם פגיעה ראשונית.

להתהוות ביקשתי

מהי התהוות? מהי החוויה אשר לה זקוק התינוק כדי להתהוות באופן שקט ובריא לכדי אדם בוגר? באיזו סביבה היא מתאפשרת? הדברים המובאים להלן מציעים התבוננות בראשית חייו של תינוק, בצעדים הראשונים בתהליך ההתהוות ובסביבה הנחוצה לו לשם כך. התהוות העצמי הראשונית מתרחשת בסביבת חיים ייחודית שאין דומה לה, שבה מוסיפים להתקיים בחוויית התינוק היבטים שונים מתקופת קיומו ברחם אמו. האם המיטיבה המתמסרת לטיפול בתינוקה, שאותה כינה ויניקוט "אם טובה דיה" (good enough mother), מגישה לילדה את הדרוש לו.ⁱⁱ דרך סיפוק צרכיו היא מאפשרת לו קיום זורם ונינוח שבתוכו מתרחשים תהליכי התהוות לכדי אדם.

הפוטנציאל המולד של תינוק אינו יכול להיעשות לתינוק, אלא אם כן הוא קשור לטיפול אימהי (ויניקוט 1960a [2009]: 186). מהי משמעותו של צירוף המילים הלא צפוי "להיעשות לתינוק"? האין התינוק שלפנינו אדם מעצם היוולדו? הרי נשמת חיים באפו ואיבריו לרשותו. האין הוא כבר אדם? ויניקוט מלמדנו דרך חשיבתו המרחיקה אל מעבר למונח מאליו, שבכל רך נולד טמון הפוטנציאל להיעשות לאדם, אך הוצאתו מן הכוח אל הפועל אינה מובנת מאליה. מדבריו של ויניקוט עולה שהיות אדם משמעו קיום שהוא מעבר לנשימה ולחלקי גוף לבדם. יש שיכנו אותה ליבה חסרת צורה ומיקום המבחינה אותנו, בני האנוש, משאר צורות החיים במונח "עצמי" (self), ויש שיכנוה "אני" (ego), "זהות", "נפש" או "אישיות". לדידנו זו ליבה המאגדת את חלקיו הנפשיים של האדם – את רגשותיו, את תפיסותיו ואת תודעתו; ליבה המאפשרת לו לחוות את תחושותיו ואת פעולותיו כשייכות לו וכנובעות מתוכו, ממש כשם שרגליו וזרועותיו נחוות עבורו כחלק מגופו. התהוות עצמי בריאה מעניקה לאדם חוויית ממשות: משמעותה היא שהוא מוכר לעצמו, שחיוו הם שלו והוא לוקח בהם חלק פעיל ורצוני, שמתוקף היותו המכוון את חייו הוא היוצק לתוכם פשר ומשמעות.

ממילותיו של ויניקוט עולה שהטיפול האימהי הוא תנאי הכרחי להתהוות עצמי. בדברים אלה מובלעת אפשרות שקשה אף לדמינה: האם בהיעדר האיכות המיוחדת שמייחס ויניקוט לטיפול האימהי יגדל התינוק לילד ולבוגר בלא להתהוות במלואו לאדם? "אם אין שם אף איש שיהיה לתינוק לאם, המשימה ההתפתחותית של התינוק מסתבכת לאין שיעור" (ויניקוט 1967 [1995b]: 128). באומרו "להיות לתינוק לאם", מרמז ויניקוט שגם כאן אין די בקיומה של אישה הנושאת את התינוק ברחמה, יולדת אותו ומעניקה לו חיים. היא אמנם אמו, אך לאחר הלידה נדרש ממנה "להיות לו לאם". מהי משמעותה של אמירה זו? מהו אותו טיפול אימהי המשמש תנאי הכרחי כדי שיוכל התינוק "להיעשות לתינוק"? לפי ויניקוט, באומרנו תינוק אנו אומרים למעשה טיפול אימהי, מאחר ש"אין דבר כזה תינוק" בלא טיפול אימהי (ויניקוט 1960a [2009]: 183). בכך הוא מסמן עבורנו צורך מולד של כל אדם בבן אנוש שיהיה שם עבורו בתחילת חייו, שיהיה לו לאם ושדרכו יוכל להתהוות לאדם.

הוסיפי לשאתי ברחם נפשך

חודשי חייו הראשונים של התינוק הם שלב מעבר בין התקיימותו ברחם אמו ובין הקיום מחוץ לגופה. הטיפול האימהי הראשוני במשמעותו העמוקה הוא מעין שלוחה הממשיכה עבור התינוק היבטים מחוויית היותו ברחם. העובר האנושי חולק עם אמו את מחזור דמה ומתקיים באמצעות מערכות הפיזיולוגיות, והוא אינו נתבע להפעיל מערכות מקיימות חיים משלו, כגון נשימת חמצן, עיכול מזון או הפרשת פסולת. זהו קיום פסיבי שבו מסופקים לו כל צרכיו בלא שידרש להכיר בסביבתו או לנהל עמה דיאלוג. הנחה מקובלת היא שברחם אין בכי; ברחם אין רעב; ברחם אין צורך לווסת קור, חום או כאב. בגופה של אמו גוף התינוק ניזון ונבנה מחומריה היא. בתנאים מיטיבים (כשמצבה הגופני והנפשי של האם אינו מזיק לעובר), מגוננת אחדות זו על העובר מפני הפרעות חיצוניות ומאפשרת לו לצמוח ולהתפתח ללא הפרעה.

צרכתו של הרך הנולד עם יציאתו לאוויר העולם מכריזה על פגישתו בהווה שטרם ידע – הכורח לנשום בכוחות עצמו. זו צרחה מבורכת, עדות לכך שהוא שואף לתוכו את החמצן שסביבו; הכרזה שהוא חי. ביתוק חבל הטבור משלים את התהליך הגופני של ההתנתקות מהרחם; פרידתו של התינוק מהקיום האחדותי בגוף אמו. כעת הוא יידרש להפעיל מערכות פיזיולוגיות עצמאיות כדי להתקיים, ולהיפגש עם חומרים חיצוניים כדי שאלה יבשילו. כך, למשל, כעובר פוזר החמצן בתאי גופו דרך מחזור דמה של אמו. לאחר לידתו נדרש התינוק לנשימה אקטיבית שדרכה ייספג החמצן בריאותיו. באופן דומה, מנקודת זמן זו ואילך יידרשו לו מפגשים ממשיים עם דמויות אנוש לשם הבשלת חיי הנפש שלו והתפתחותם. גם פרום מתאר את הקשר בין האם לתינוק בחודשים הראשונים לחייו כאיחוד נפשי הדומה במהותו לאיחוד הרחמי:

הדפוס הביולוגי של האיחוד הסימביוטי נמצא ביחסים שבין האם ההרה לעובר שלה. הם שניים, ובכל זאת הם אחד. הם "יחד" (sym-biosis), הם זקוקים זה לזה. העובר הוא חלק מן האם, הוא מקבל את כל מחסורו ממנה; האם היא

עולמו, כביכול, היא מזינה אותו, היא מגינה עליו, אבל גם חייה שלה מתעצמים בזכותו. באיחוד הסימביוטי הנפשי, שני הגופים עצמאיים אמנם, אבל במובן הפסיכולוגי קיים אותו סוג של חיבור (פרום 2001 : 24).

לאחר הלידה תמה חוויית האחדות הגופנית בין האם לתינוקה. כעת, על פי אוג'ן, תפקידה של האם לווסת את הפרידה הנפשית:

כאשר התינוק ברחם, מתפקידה של האם לספק סביבה שתקנה לו את הזמן לו הוא זקוק כדי להבשיל, לפני שיאלץ להתמודד עם המשמיה הבלתי נמנעת של פרידה גופנית בלידה. בדיוק באותו אופן, תפקיד האם בחודשים הראשונים לחיים הוא לספק סביבה שבה הפרידה הפסיכולוגית מושהית (אוג'ן 2003 : 138).

מכך ניתן להסיק שהשהיית הפרידה הפסיכולוגית משמעה שימור אופנות מסוימת של אחדות. טסטין (2008) מכנה את המהלך המרכזי המתרחש בראשית חייו של התינוק לידה פסיכולוגית. על פיה, אין די בלידה הגופנית; התינוק זקוק לסביבה שתאפשר גם לנפשו "להיוולד". זו סביבה חיצונית לגופה של אמו, אך בו בזמן עדיין "בתוכה". היא מתארת את התינוק כמצוי ב"רחם נפשה" של האם, כפי שטרם לידתו הפיזית התקיים מוגן בתוך רחם גופה. הקיום ברחם נפשי זה מדומה לקיום במרחב אוקיאני ללא גבולות, ללא תחושת זמן וללא סמלים. לפיה, זו הסביבה הדרושה לתינוק כדי להתהוות לאדם באופן שקט שאינו מופרע. היא מסתמכת על מושגו של ביון מרחב מימי (watery medium), מונח השולח מבחינה אסוציאטיבית לסביבת הקיום הרחמית, ומעביר אף הוא תחושות של נשיאה על גבי מים, של התמזגות ושל היעדר גבולות בין התינוק לסביבתו. את התהליכים ההתפתחותיים המתאפשרים בסביבה כזו מכנה טסטין (2008) תהליכי אינטגרציה ראשוניים.

התהוות כזו כמוה כהתגלות, כהנצה. בדומה לנבט המגייח מבטן האדמה שחבקה אותו עד שהגיעה שעתו לבקוע, כך מתהווה התינוק באמצעות הטיפול האימהי הראשוני. שלב זה, שבו שולח הנבט את פסיגיו הרכים ואת גבעולו אל מעל פני האדמה, הוא שלב שבו הוא חשוף ונטול הגנה; נתון לחסדי הטבע. נדמה שהמונח שטבע סטרן (1997) לעצמי הראשוני – Emergent Self (בעברית הוא תורגם לעצמי מנץ) – מגלם בתוכו הן את מהות הבקיעה וההתגלות והן את מהות התלות והפגיעות העמוקה של ראשית החיים.ⁱⁱⁱ

באלינט (2006) מכנה את סביבת החיים הנחוצה לתינוק עם לידתו סביבת אהבה ראשונית (Primary Love). זו סביבה שבה הוא מוקף ב"חומרים ראשוניים", שמשמעותם איכות ייחודית של נוכחות: הם זמינים תמיד ועמידים בפני הרס; אינסופיים ואינם מתכלים; חסרי קווי מתאר וגבולות ובכך מאפשרים להתמזג עמם ולהתערבב הדדית. באלינט ממשיך נוכחות כזו לחומרים כמו האוויר המקיים חיים והמים המקיימים את שוכני הימים.

עיסוקו של באלינט (2006) בנוכחות האם כ"חומר ראשוני" מדגיש את תפקידה של האם כמעניקה דבר קריטי לקיום, אך באופן שאינו דורש מהתינוק כל מאמץ או מודעות. לפיו, יכולתנו שלא לתת את הדעת על קיומו של האוויר תלויה בהיותו מצוי ברשותנו; ברגע שידלדל וייחסר – נחוש מחנק ונתמלא אימה, תחושות שיתבעו מאתנו מודעות מכאיבה ומחרידה לקיומו ולתלותנו בו. הענקה מעין זו, "נוכחות שקופה" (אראל, בתוך: ויניקוט 2009 : 146), מבליטה את יכולתה של האם להיות שם עבור תינוקה באופן המעניק את התקיימותו, אך מבלי שגודל וכובד האחריות יורגשו.

כחומר ראשוני, האם מושקעת בתינוקה ומעניקה לו איכות פשוטה אך מכריעה בחשיבותה: היא חוויית רקע שקטה, זמינה ונוכחת המספקת את כל מחסורו על ידי "התערבות" שאינה מעמתת אותו עם השאלה אם היא "בתוכו" או "מחוצה לו". נדמה שבסביבת אהבה ראשונית זו שאלה שאין לה צורך במענה. יתרה מזאת, זו שאלה שכלל אינה נשאלת. מכיוון שהיא מקיימת חיים עבורו ויחד עם זאת אינה ידועה לו, האם מעניקה לתינוקה את האחדות הראשונית אשר לה הוא זקוק על מנת להתהוות לכדי אדם. אוג'ן (2003) מכנה איכות מעין זו של נוכחות האם עבור תינוקה אחדות בלתי-נראית.

במאמרו "מושקעות אימהית ראשונית" מתאר ויניקוט (1956 [2009]) את מצבה הרגשי של האם בשבועות הראשונים שלאחר הלידה. בשלב זה, שאותו הוא מכנה (PMP) Primary Maternal Preoccupation, האם מוסיפה לחוות את תינוקה כחלק בלתי נפרד ממנה. במבוא למאמר המוזכר לעיל (אראל, בתוך: ויניקוט 2009), אראל מתייחסת לכך שחוויה זו של האם מאפשרת לתינוק לחוש רציפות והמשכיות, ומדגישה שיכולתה של האם להיענות לתינוקה באופן כה מותאם ומידי היא בעלת חשיבות קריטית בהתפתחותו. המודעות לקיומה של האם כישות נפרדת משמעה מודעות

לאפשרות הניתוק ממנה. היעדר מודעות לקיומה מבטיח שהתינוק מוגן מפני החרדה הבלתי-נתפסת שעלולה הייתה להתעורר אל מול איום זה. כפי שמצייר זאת פרום:

התינוק, ברגע לידתו, היה מרגיש את פחד המוות, אלמלא הגורל הרחום השומר עליו מפני כל מודעות לחרדה הכרוכה בניתוק מן האם. גם אחרי היוולדו אין התינוק שונה בהרבה ממה שהיה לפני הלידה; אין הוא יכול להבחין בעצמים, עדיין אינו מודע לעצמו ולעולם הנמצא מחוץ לו, ועדיין אינו מבדיל בין החום והמזון לבין מקורם: אימא. אימא היא חום, אימא היא מזון, אימא היא המצב האופורי של סיפוק וביטחון (פרום 2001: 39).

האם, "חומר ראשוני" בשפתו של באלנט (2006), מאפשרת "מצב אופורי של סיפוק וביטחון", בשפתו של פרום (2001), מכיוון שהיא יכולה לפטור את תינוקה מלהכיר בקיומה ובתלותו המוחלטת בה. באומרנו שהתינוק פטור מלהכיר בקיומה של האם אין כוונתנו לתינוק שאינו מגיב לנוכחותה או ער לקיומה. נהפוך הוא: משלבים מוקדמים ביותר תינוקות מגיבים באופן ייחודי לריחה, לקולה ולמגעיה של אמם. התינוק מגיב לאמו בדרכים אין-ספור – בהירגעו במחיצתה, בחיכוך, בהושטת ידיו לקראתה וכך הלאה, אך יחד עם זאת בשלבים המוקדמים הוא פטור מלהכיר בקיומה כאובייקט נפרד מקיומו שלו. מודעות לקיומה בשלב מוקדם מדי בחיי התינוק משמעה שהתרחשה "הידלדלות האוויר", כלומר – חֶסֶר ואימה. אם המצלחה לספק לתינוקה את מחסורו עוד בטרם נחוה הדבר כמחסור; המצלחה לקיים אותו ויחד עם זאת להיותו כ"חומר ראשוני", כנוכחות רקע שקופה אך זמינה – יש ביכולתה ליצור עבור ילדה אשליה שהוא אחד עמה, ומאחר שהיא כל עולמו הרי שהאשליה היא שהוא אחד עם העולם. עבור התינוק משמעותה של אשליה זו היא שכל שהוא זקוק לו הוא למעשה חלק ממנו, כך שהוא בטוח ומוגן מפני הידיעה על מחסור.^{iv}

אני הוא העולם, והעולם – אני

אשלייתו של התינוק שהוא אחד עם סביבתו תוכל להתממש – או לא – בהתאם לאופן שבו פוגשת האם את צרכיו. התינוק זקוק שיהיה לו טוב; שיהיה לו נוח. כשזה מצב העניינים, הוא פנוי פשוט לחיות. להיות. לספוג את העולם לתוכו על פי קצבו הוא, ולהיבנות. התנהלות שקטה כזו, אשר אירועים חודרניים (Impingements) המפריים את גבולותיו המתהווים של התינוק אינם מפריעים אותה, כונתה על ידי ויניקוט "Going on being". ברגעים נינוחים אלה, שבהם התינוק אינו מעורר יתר על המידה בשל ריגוש או מצוקה כלשהם – מתאפשרת התהוותו מתוכו עצמו.

ועדיין, ברגעים רבים במהלך יומו התינוק מאבד את התנהלותו הנינוחה, אם בשל כאב כלשהו, רעב, או עוררות מוגברת. בשעה כזו מתעורר בו הצורך להשיב את הקיום השקט על כנו. אשליית האחדותיות תוכל להיווצר בשעה שהסביבה מזהה את אי-הנוחות, נענית באופן מותאם דיו ומספקת לו הקלה. כשהסיפוק מופיע בצמידות להתעוררות הצורך, נוצרת בחוויית התינוק האשליה שהצורך יצר את הסיפוק: גופי מוצף ברעב מכאיב ← פי פוגש בפטמה ומתמלא בחלב חם הזורם לבטני ← הכאב שוכך ← מכאן, שהרעב (אני) יצר את החלב. כשאלה הם פני הדברים, פטור התינוק מההכרה בגורם אחר, חיכוני לו, שעשוי להיות מקור הסיפוק, ומתאפשרת האשליה שהאירועים סביבו הם למעשה הוא; כי הוא אחד עם סביבתו; כי גבולותיו וגבולות העולם אחד הם. זו אשליית אומניפוטנטיות, כלומר התינוק סבור שהוא המסובב את גלגלי העולם, בעוד שסביבתו אינה מעמידה אותו על טעותו שקיימים עולמות נוספים מעבר לו. בכך הסביבה (האם) מאפשרת לתינוקה קיום אשלייתי, שממנו יתפכח בעת המתאימה. במילותיו של אוגדן:

יחידת האם-תינוק [...] מקיימת את האשליה (שבמובנים רבים דומה יותר להזיה) כי האם והתינוק אינם נפרדים ולמעשה אינם קיימים. האם קיימת רק בבחינת הסביבה המחזיקה הבלתי נראית, שבה נענים צרכי התינוק באופן כה בלתי פולשני, עד שהתינוק אינו חווה את צרכיו כצרכים (אוגדן 2003: 166).

[האם] יוצרת את האשליה כי המציאות הפנימית והחיכונית חד הן. היא מסוגלת לספק לתינוק את אשר הוא זקוק לו, באופן בו הוא זקוק לו, בזמן שהוא זקוק לו, כאילו הוא ש"יצר" את האובייקט (המספק) [...] זוהי אשליה של אחדות בלתי נראית [...] אשליה כי הצורך אינו קיים (שם: 140).

ההיענות לצרכיו של התינוק היא מאפיין מהותי ועמוק של סביבת חיים ראשונית מיטיבה. הלכה למעשה היא מוגשמת באמצעות הדמות המטפלת המעמידה את עצמה לרשות התינוק. קוהוט מדגיש עד כמה חשוב שאותה דמות תיחוה על ידי התינוק כמוזגה בינו ובינה, כהמשך שלו עצמו; דמות הטעונה בו, בצרכיו, במאוויו, במשאלותיו. העולם שאותו פורש קוהוט הוא עולם דמויות הנמוזגות אל העצמי, מתמוזגות בו ומותכות לתוכו; עולם אובייקטים שביכולתם להיפרד

לרגעים מקווי מתארם ומגבולותיהם הברורים ולהתייצב עבור התינוק כנזילים, כדיפוזיים וכמְזֻמְיִי מגע וקיום משותף. מטבע הלשון שטבע להמשגת אובייקטים אלה – זולתעצמי (Selfobject) – מחיה את רעיון התמזגותם של שני מושגים נפרדים לכדי שלם בעל משמעות חדשה.^v בשפתו של קוהוט (2007), הסביבה הראשונית מזינה את עולמו הנפשי של התינוק מתוך התמזגות – של זולת עבור העצמי, זולת ברשות העצמי, זולת כשלוחת העצמי. באמצעות ההתמזגות התינוק חווה את נוכחות האחרים סביבו כחלק ממנו, מרצונותיו ומצרכיו.

סביבה המעניקה לתינוק הדרך אשליית אחדותיות כנקודת מוצא לתהליך נפרדותו יש בכוחה להבנות עבורו בהמשך את מה שבולבי כינה דפוס התקשרות בטוח (Secure attachment relationships). דפוס זה משמעו שבנפשו של התינוק קיים משקע משמעותי של תחושת ביטחון; שדמות ההתקשרות (בדרך כלל, האם) משמשת בסיס בטוח, מקלט, מקום שבו אפשר למלא את החסר ולהשיב את האיזון (בדומה למונח הצבאי "בסיס אם" המשמש הן כנקודת יציאה אשר ממנה נשלחים הכוחות למשימה והן כמקום מוגן שאליו הם שבים מהחזית כדי להתארגן מחדש, לאסוף כוחות, לטפל בנפגעים ולתדלק). אונייה המשללת מירכתייה עוגן ברזל כבד יוצרת לעצמה מרחב מעגלי שבו היא יכולה לנוע בבטחה, מוגנת מהסכנה שתיסחף או שתאבד את דרכה. באופן דומה, תינוק החווה את סביבתו המיידית כבסיס בטוח, כעוגן, כמקום יציב בעקביותו, בנוכחותו ובהיענותו לצרכיו, יכול לנוע בעולם שסביבו, להרשות לעצמו לחקור אותו ולהתנהל בתוכו. הדימוי ממחיש את מה שכינה ויניקוט (1958 [2009]) כ"יכולת להיות לבד בנוכחות האחר" (The capacity to be alone). ככל שנוכחותה הממשית של האם מבשילה והופכת לנוכחות מופנמת משרת ביטחון, כך מתאפשרת תנועתו של הילד ממנה ואליה בידיעה שהיא שם, זמינה בעת צרה או צורך, מבטיחה לו שלא "ייסחף ברוח או יאבד בגלים הגבוהים", גם אם אינה לצדו באופן פיזי.

אולם חשיבותו של דפוס התקשרות בטוח אינה טמונה רק בהתפתחות יכולתו של התינוק לפנות מתוכו החוצה (ללמוד ולחקור את העולם סביבו); על פי פונגי (Fonagy et al. 2008) דפוס זה הוא המצע המאפשר לתינוק לפתח את עצמו פנימה, לקיים חיים מנטליים, להתהוות.

התאימי אל גופי; התאימי אל נפשי

מהנאמר לעיל עולה שלהיענות הדמויות המטפלות יש חשיבות מכרעת ביצירת סביבת חיים ראשונית מספקת ומיטיבה. בעיקרו, סיפוק צרכיו של התינוק הוא פרי סביבה מותאמת דיה. באומרנו "מותאמת" אין כוונתנו שלכל צורך של התינוק קיימת תגובה מתאימה אחת ויחידה. הצרכים קיימים על רצף, וכך גם סיפוקם. באומרנו "מותאמות", כוונתנו בראש ובראשונה להיענות פשוטה: לטיפול היומיומי המוגש לתינוק עם התעוררות הצורך, ומציע לו טווח תגובות קרובות דיין לסיפוק הצורך שהתעורר ברגע נתון. לעתים תוכל האם לדבר אל ילדה, לעתים – להרימו או להופכו. כל אחת מתגובותיה אלה תענה על צרכו. על פי ויניקוט, בשלבי חייו הראשונים של התינוק מדובר בהתאמה "כמעט מושלמת", "התאמה של כמעט מאה אחוזים" (ויניקוט 1953 [1995b]: 43). היא פוחתת בהדרגה בהתאם להתפתחות יכולתו של התינוק לאותת לסביבה ולתקשר לה את צרכיו.^{vi}

אך כיצד מתאפשרת התאמה "כמעט מושלמת" זו בשלב טרום-מילולי שבו התינוק אינו מסוגל להסביר את צרכיו ואת מצוקתו? ויניקוט (1953 [1995b]) מתאר מצב נפשי מיוחד שבו האם נתונה בשבועות שלאחר הלידה, ומכנה אותו מושקעות אימהית ראשונית (Primary Maternal Preoccupation). מושקעות זו, המתפתחת באופן טבעי באם הבריאה, מאפשרת לה להזדהות עם תינוקה ולהתכוון לצרכיו דרך רגישות מוגברת לאיתותיו ולהלכי רוחו גם טרם היות מילים. לצד יכולת זו, אימהות רבות נענות באופן מותאם דיו באמצעות היכרותן העמוקה את ילדן, שעמו הן נמצאות שעות ארוכות. נדמה שכדי שהתינוק יחווה את סביבתו כמותאמת לצרכיו הוא זקוק לדמות הפוגשת אותו שוב ושוב ברציפות; דמות היוצרת עבורו מציאות שאפשר לצפות, שגרה בטוחה, דפוסים ומקצבים חזרתיים; דמות קבועה המכירה אותו, והוא – אותה.

למעשה, מציאות זו היא הטיפול היומיומי הפשוט הטבעי. באומרנו "פשוט" כוונתנו לטיפול המוכר, המתבקש, שרובנו מגישים ללא הכשרה מיוחדת. אין כוונתנו לטיפול שטחי או בעל חשיבות משנית; נהפוך הוא: לטיפול יומיומי זה, על פשטותו ועל טבעיותו, יש משמעויות עמוקות ומרחיקות לכת. בראש ובראשונה זהו טיפול גופני: האכלה, רחצה, הרדמה, נשיאה, החתלה, הלבשה וכן הלאה. בפעילויות אלה גלומות אשליית האחדותיות, ההחזקה, ההתמזגות, ההזדהות ושלל האיכויות הנפשיות הנוצרות בין האם לתינוקה. סיפוק צרכיו הגופניים של התינוק, המלווה במגעה הפיזי של האם, במלמוליה, במבטיה, במקצב תנועותיה – כל אלה הם-הם הסביבה הראשונית המקיימת.

על פי ויניקוט (1960a [2009]), בשלבים ראשוניים אלה שזורות האיכויות של סיפוק הצרכים הגופניים (handling) באיכויות המגע הנפשי (holding). ביטויים כגון "מבט מלטף", "קול רך", "עיניים חודרות" ועוד מלמדים על נוכחותן של הפונקציות הגופניות בחוויותינו הרגשיות אף בהתבגרנו. טרם התהוותן של יכולות חשיבה מנטליות מפותחות דיין, התינוק חש את עולמו דרך גופו. מצוקה ומתח יתבטאו בשרירים מתכווצים, באגרופים נקפצים, בפנים מתעווים; ואילו נוחות – בהרפיית הגוף, בהתבוננות שקטה. קליין מעניקה אף היא חשיבות מכרעת ליכולתה של האם לספק את תשוקותיו של ילדה:

הדרך המיידית והעיקרית להקל על התינוק במצבים כואבים אלה של רעב, שנאה, מתח, ופחד היא סיפוק תשוקותיו על ידי אימו. תחושת הביטחון הזמנית המושגת בעת קבלת סיפוק מגבירה במידה רבה את הסיפוק עצמו, וכך הופכת תחושת הביטחון למרכיב חשוב בסיפוק שחש האדם בכל פעם שהוא זוכה באהבה (קליין 2002 [1937]: עמ' 54).

בשעה שהתינוק מוצף בריגוש גופני המבקש פורקן לא יקלו עליו הסברים מילוליים, אלא מגע גופני: הרמת התינוק ונשיאתו, מגע עור בעור, יד מעסה או טופחת, זרוע מערסלת, ניגון מלמול רך באוזנו. מכאן איכותו המכריעה של הטיפול הגופני פערץ שדרכו זורמים לתינוק היענותה של האם אליו, ניחומה אותו, היותה אתו. כלומר – אהבתה.

"ההחזקה הפיזית של התינוק, היא צורה של אהבה. זו אולי הדרך היחידה שאם יכולה להראות לתינוק את אהבתה".
ויניקוט 1960a [2009]: 192.

זרועה המערסלת של האם, לחייה, שדה – מגעים גופניים מעין אלה נקלטים ונרשמים בעורו של התינוק. העור הוא "החזית הקדמית" שדרכה התינוק פוגש את העולם – את משב הרוח, את חום השמש, את טיפות הממטרה. הוא עשוי להיות רך, מרופד, מלטף, ולחלופין – קשיח, דוקר, שורט. כשהתינוק רושם את העולם דרך עורו כמקום הנוגע בבטנו, בזרועותיו או ברגליו בשימת לב יתרה, מתוך כבוד, רגישות ואכפתיות הדבר מתורגם לרישום של קיום נפשי בטוח ומיטיב. כשהעור ננגע באופן מכאיב, מתוך רתיעה, דחייה, אדישות או כל חוסר מותאמות אחר, עלול להיווצר רישום של קיום מאיים ובלתי-נסבל. לעתים מפגש כזה כלל אינו מתקיים; לעתים הוא מתקיים ונעלם באופן מתעתע, מופיע ונשמת.

בשלבי התפתחות ראשוניים כמעט ולא ניתן להפריד בין האופן שבו מטפלת האם בגופו של התינוק ונושאת אותו בזרועותיה, ובין האופן שבו היא חובקת ומקיפה את אין-ספור פיסות נפשו, קושרת אותו זו לזו ומעניקה להן משמעות. על פי ביק (1968), המעניקה לממד הגופני-חושי חשיבות ראשונה במעלה, בתחילת החיים חלקי נפשו של התינוק נחווים כאוסף מקטעים חסרי קשר או חיבור, באותו אופן שבו הגוף נחוה כאוסף איברים שטרם חברו ליחידה אחת. על פיה, בשלב ראשוני זה טרם קיימת בחווייתו של התינוק הבדלה בין חלקיו המנטליים לחלקיו הגופניים. על ידי חוויות כמו ניקה, אשר בה חש התינוק בפטמת האם, בזרועותיה המחזיקות, במנגינת קולה, בריחה המוכר ובמראה פניה, ובו-בזמן רעבונו מושקט וכאבו וחרדתו שוככים, על ידי חוויות אלה חוברים חלקיו, הגופניים-נפשיים, לעבר שלם אחד. באופן הזה נוצר בנפשו של התינוק מכלול פונקציות שאותו מכנה ביק (1968) עור נפשי (psychic skin). אלה הן יכולות נפשיות תוחמות, מכילות ומאגדות, אשר דרכן תתהווה בהמשך חוויית "אני" מול כל ש"אינו אני". דרך יכולות אלה ובתוכן ייבא מרחב היכול לשאת הפנמות, הזדהויות וסמלים – עולמו הפנימי של הילד.

טיפול ומגעה של האם עוטפים את התינוק, ובעוד הוא מתקיים דרכה – נוצרים בתוכו אט-אט, על פי קצבו, מבנים נפשיים משלו. אנזייה (2004) פורש עולם נרחב של תחושות וחוויות שבתוכן מתהווה התינוק. הוא מציייר ומגדיר אותן כמעטפות (envelope): מעטפת העור, הצליל, הריח; מעטפת המילה, הסבל, החלום, הזיכרון. התינוק פוגש את העולם באמצעות מגעו עם גופו, עם עורו. אנזייה פורש עולם חשיבה שלם שבמרכזו מושג ה"אני עור" (the skin ego), עולם הנסוב סביב הקשר העוצמתי בין מגע גופני זה ובין המבנים הנפשיים המתהווים בנפשו של התינוק.^{vii}

בחוויותיו של התינוק הטיפול היומיומי בו, בגופו, הופך אט-אט למכלול רציף ולכיד. בשלבים מוקדמים אלה, מכלול זה הוא התינוק עצמו. מכאן שחוויית הטיפול הכוללנית והרציפה מובילה בתורה לאינטגרציה בנפשו של התינוק, עד שהוא מסגל בהדרגה את היכולת לחוות את עצמו כישות לכידה.

ויניקוט (1988) מייחס למגע הגופני בין האם לתינוק חשיבות עליונה. לדידו, האופן שבו נוגעת האם בגופו של התינוק מספר לתינוק מיהו; דרכו התינוק פוגש את עצמו. כשהוא מתבונן בפניה, נישא בזרועותיה, פוגש בעורה, בעיניה, בקולה

ובוודאי כשהוא ניזון מחלבה, הוא יונק לתוכו יותר מאשר חלב ממשי בלבד. דרך כל אלה זורמים לתוכו רגשותיה כלפיו; מהאופן שבו היא יודעת את גופו, הוא לומד את נפשו.

מסתבר כי ההנאה שביכולתך להפיק מהטרדות הרבות הכרוכות בטיפול בתינוק, חשובה ביותר גם מנקודת ראותו של התינוק. יותר משהתינוק זקוק לכך שיאכילוהו בזמן הנכון, הוא זקוק שתאכיל אותו אישה הנהנית להאכיל את תינוקה. התינוק מקבל כמובן מאליו את כל הדברים הקשורים לטיפול בו, כגון רכות בגדיו ומים בחום מתאים לרחצה. מה שאינו יכול להניח כמובן מאליו הוא ההנאה שנהנית האם, כשהיא מלבישה ורוחצת אותו. כשאת נהנית מכל זאת כאילו זרחה השמש לתינוק. ללא הנאתה של האם כל התהליך הנו טול חיים, חסר טעם, ומכאני (ויניקוט 1988: 22).

הנאתה של האם מתינוקה, התפעלותה, שמחתה, או לחלופין אדישותה, ריחוקה, היעדרותה, הם שביב מקשת אינסופית של רגשות דקים ועדינים המוחלפים הלוך ושוב בין שניים היוצרים ומגלים זה את זה. למעשה, עבור התינוק משמשת האם מראה שדרכה עצם קיומו משתקף ומוחזר אליו; מראה אשר באמצעותה הוא מתהווה (בשפתו של ויניקוט 1988): mirroring). כפי שמיטיבות מילותיו של ויניקוט ללמדנו, באמצעות הטיפול הגופני היומיומי הפשוט האם מזרימה לתינוקה מההנאה ומהחיות שהוא המקור להן: **"כאילו זרחה השמש לתינוק"**.

התהוות בצלם של חסר וחסך

על פי קוהוט (2007), סביבה ינקותית החסרה באופן משמעותי ומתמשך טיפול בסיסי מיטיב מובילה לפגיעה בהתהוותה של ליבת נפשו של התינוק. קוהוט כתב על התפתחות נרקסיזם בריא ועל פגיעה בהתפתחות זו, ^{viii} בהתייחס לצורך העמוק של התינוק לחוות את עצמו כאהוב, ומתוך כך תוכל להתפתח בקרבו היכולת לאהוב ולהיות נאהב. על ידי שיח דמיוני שתינוק בן יומו מנהל עם סביבתו, מדגיש באלניט את המציאות האשלייתית שדרכה התינוק חווה את עצמו כמרכז העולם. כך הוא מפתח היבטים מסוימים מתפיסתו של קוהוט בנושא הנרקסיזם הראשוני:

עלי להיות נאהב ומטופל בכל המובנים על ידי כל מי וכל מה שחשוב לי, בלי שמישהו ידרוש ממני להשקיע מאמץ כלשהו או יצפה לתמורה. רק למשאלות, לרצונות ולצרכים שלי יש חשיבות. איש מן האנשים החשובים לי אסור שיהיו לו רצונות, משאלות או צרכים נפרדים ושונים משלי, וגם אם יתברר שבכל זאת יש להם צרכים או רצונות כלשהם, עליהם לכפוף אותם לאלה שלי, בלי להרגיש טינה או מועקה. למעשה, עליהם להתענג ולשמוח כשהם נענים למבוקשי. אם אכן כך יהיה, אהיה טוב, מרוצה ומאושר ותו לא. אם לא – התוצאה תהיה מחרידה, הן לגבי העולם והן לגבי עצמי (באלינט 2006: 101).

"התוצאה המחרידה", המכונה "פגיעה ראשונית", היא תולדת פער בלתי-נסבל עבור התינוק בין צרכיו ובין האופן שבו פוגשת בהם סביבתו. לא מדובר בפער זניח ואקראי, אלא בפער שהוא חלק מדפוס המשכי המאפיין את הטיפול האימהי בכללותו. זהו פער המאלץ אותו להכיר שהוא אינו אחד עם סביבתו. תינוק שטרם התהווה דיו כ"תינוק" כדי שתהיה ברשותו חוויית "היות אני" ושנאלץ להכיר בשלב זה שאינו אחד עם סביבתו – מה נותר ממנו? רגעים אלה הם רגעי חרדה. איום בהתכלות ובחידולן המותיר אותו אל מול מצב מנטלי שאותו הוא עדיין אינו יכול לשאת, לעבד ולווסת. באלינט טבע את מושג "השבר הבסיסי" (The basic fault), שאותו הוא מתאר כך:

ליקוי, חסר או פגם; אזור נפשי, שבדומה לשבר גיאולוגי, נושא בחובו חריגה מבנית כלשהי שבנסיבות רגילות עשויה להיוותר סמויה מן העין, אך תחת עומס עלולה לקרוס ולהביא להתערערות המבנה כולו. [...] זהו אזור אפוף חרדה, המצוי במחוזות שמעבר למילים; אזור שאינו מצב, קונפליקט או תסביך, אלא חסר עמוק, שגם בהירפאו במידה זו או אחרת, סביר כי יותיר צלקת שלא ניתן להעלימה (באלינט 2006: 56).

תינוק בן יומו זקוק לתמיכה מתמדת בעורפו, שמא יישמט ראשו; הוא אינו מסוגל לשנות תנוחה בעצמו וזקוק שיהפכוהו; הוא אינו מסוגל לנוע ממקום למקום וזקוק שישארו אותו; אל מול רעש או גירוי פתאומי, הוא זקוק לידה של אמו שישקיטו את גפיו המתנופפים בבהלה; וכן הלאה. ויניקוט מתאר את הקשר ההדוק בין חווייתו הגופנית של התינוק ובין חווייתו הנפשית:

שוחחתי עם אלפי אימהות, וראיתי איך הן מחזיקות את הילד, תומכות בראש ובגוף. אם האם מחזיקה את הגוף והראש של התינוק בידיה, ואינה רואה בכך אחדות, ומושיטה את ידה לקחת ממחטה או כל דבר אחר, והראש נשמט לאחור והתינוק נפרד, כביכול, לשני חלקים – הראש והגוף – הוא צורח ולא שוכח זאת לעולם [...]. המשכיות החיים נקטעה לפתע, הצוואר נשמט לאחור, נפרצו כל מנגנוני ההגנה [...]. הם [תינוקות שזו חווייתם] חווים חוויה מכאיבה מאד, שלא תרפה מהם לעולם. עליהם לשאת אותה איתם ואם אכן זה היה דפוס הטיפול בהם, יתפתח היעדר אמון בסביבה (ויניקוט 1968 [1995a]: 119–120).

סביבה ינקותית מקיימת, כפי שהוצגה בתחילת הפרק, היא סביבה המספקת חמצן רגשי.^{ix} לדידנו, פגיעה ראשונית מקורה בסביבה שבה החמצן הרגשי מידלדל, בסביבה של חסר וחסך. זוהי סביבה שבה ההיעדר המכריע הוא היעדר סיפוק מותאם דיו של צורכי התינוק. "כאשר מלכתחילה ההתאמה של האם אינה טובה דיה, ניתן אולי לצפות שהתינוק ימות פיזית [...]. אך למעשה התינוק חי, אולם חי באופן כוזב" (ויניקוט, 1960b [2009]: 208). התאמה שאינה טובה דיה אינה עניין של מה בכך רק משום שהתינוק נותר בחיים. גם בלא שיאמר זאת במפורש, מלמד ויניקוט שבהיעדר נוכחות אם מסורה מותאמת וחייה במובן הנפשי, מתרחש עבור התינוק מעין אסון שאפשר להקביל אותו לאופנות של מוות. על פי ויניקוט, ילד שכתיוק חווה בראשית חייו טיפול הנעדר את אותה איכות אימהית מקיימת, הוא ילד הנושא בתוכו מוות רגשי בלא שיוכל לקרוא לדבר בשם (1963 [2009]). ילד כזה חווה אופנות של מוות רגשי בינקותו, אך מכיוון שמוות זה היה ינקותי וטרומ-מילולי הוא למעשה טרם נחוה או נרשם באופן שיוכל להיות נגיש להיזכרות.

פרנצי קושר אף הוא בין האופן שבו מתקבל הילד על ידי העולם בראשית חייו ובין חוויית חיותו בהמשך. הוא כותב כך:

ברצוני רק להצביע על סבירותה של ההשערה, שילדים המתקבלים בגסות ובלא אהבה, מתים בקלות וברצון: הם מנצלים אחת מן האפשרויות האורגניות הרבות ליציאה מהירה, ואם גורל זה נמנע מהם, ישמרו על נטייה לאי-רצון לחיות, ועל פסימיות (פרנצי 1929 [2003]: 172).

גרין (2007) טבע את מושג "האם המתה", המתאר את הנוכחות במציאות אך נעדרת כאובייקט מספק חיים לילדה. זו אם שבהסירה את מושקעותה הרגשית בילדה היא מתה חרש, בלא שמותה יוכרז או יוכר. הילד חווה אובדן נפשי של איכות אימהית הנשללת ממנו; נוכחות מקיימת האובדת לו. הילדים שבהם אנו פוגשים מלמדים אותנו לא אחת שההיעדר שחוו בינקותם לא נותר כריק, אלא התמלא במשהו אחר – משהו שאליו נאלצו להגיב ומפניו להתגונן. אשל (1997) מתארת את אֵינות האם כ"חור שחור", אנלוגיה הממחישה בעוצמה שהיעדרה של האם אינו חור סטטי בגלל חוסר חיים של האם, אלא חור לופת, שואב, מפעיל, מעוות ובלוע בכל הנוגע לילד. בלשון אחר, היעדר נוכח ופעיל זה של סביבה ראשונית מקיימת הוא גורם מכריע, שסביבו, באמצעותו ועל פיו עצמותו של הילד מתהווה באופן פגוע.

במפגשנו עם הילדים אנו נוכחים לעתים עד כמה היעדר ראשוני וינקותי זה של האם כסביבה ראשונית מקיימת הוא היעדר חי. לא פעם נדמה שהילד שרוי בחיפוש שאינו נותן לו מנוח אחר דבר אשר לו הוא אינו יודע לקרוא בשם; דבר אשר לו הוא רעב, משתוקק; דבר שאולי היה עבורו ברחם אמו, אך אבד. נוכל רק לשער שהדבר שאותו אינו חדל לבקש הוא אותה סביבה ראשונית מקיימת; אשליית האחדותיות שכשלה להתהוות עבורו באופן מותאם דיו; רחמה הנפשי של אמו; מקום בטוח ומוגן להתהוות בו.

כל אחת מהגישות השונות מתמודדת בדרכה עם ניסוח המוקדים המרכזיים במהותה של הפגיעה, אך נדמה שכולן חולקות את ההכרה בעומקי הכאב והסבל הנגזרים בעטיה. זו פגיעה המעוררת חרדות ואימות שהוגדרו אף הן בשלל מושגים, כגון "חרדת כיליון" (Annihilation anxiety, קליין); "פחד מהתמוטטות" (Fear of breakdown, ויניקוט, 1963 [2009]); "חרדת התפוררות של לכידות העצמי" (קוהוט); "אימה ללא שם" (Nameless dread, ביון); וחרדת נזילה, דליפה, הישמטות ונפילה (אוגדן, 2003). בתארו חרדות כה ראשוניות ויניקוט (1963 [2009]) בחר במילה Agonies, שאותה אפשר לתרגם כייסורים מעוררי יגון. לדבריו: "חרדה" (anxiety) אינה מילה חזקה דיה כאן" (ויניקוט 1963 [2009]: 294). פרנצי, אשר מתאר אף הוא את השפעתו האפשרית של כשל מצטבר בסביבת החיים הראשונית, כותב כך:

ככל שמצטברים הזעזועים בחיי הילד המתפתח, כך גדל מספר הפיצולים באישיותו ומגוונם, ועד מהרה יקשה עליו מאוד לקיים קשר עם החלקים המפוצלים [...]. בסופו של דבר יכולים הדברים להגיע לידי כך, שבמקום פרגמנטציה, יהיה מוצדק יותר לדבר על אטומיזציה,^x ונזדקק למידה גדושה של אופטימיות כדי לא לשקוע בייאוש מול תמונת מצב כזו (פרנצי 1933 [2003]: 206).

ישנם אינסוף צמדים אס-תינוק. כל ילד הוא סיפור פרטי ומיוחד של התינוק שהיה, כל אם היא אישיות עצמית ושלמה המתמסרת אל תינוקה, וביניהם נוצרת סביבת חיים. ביטויים רבים ושונים נרקמו לקשר אס-תינוק, וכן לכשל הראשוני לספק את צורכי התינוק. תיאורטיקנים המשיגו היבטים שונים במה שאנו מכנות "פגיעה ראשונית". כל אחד מהם הביא לקדמת הבימה דגשים, צלילים ואיכויות משלו, כל תיאורטיקן בשפתו.

לא פעם נדמה שילדים אלה לא זכו לסביבת אהבה ראשונית טובה דיה, ולכן לא זכתה נשמתם "להיות נגעת" דיה באופן מוכל ונאהב. כשאנו מטפלים בילדים האלה, עת אנו פוגשים את אותו "חור שחור", אותה כמיהה למגע במובנו הרחב – לעתים "נזדקק למידה גדושה של אופטימיות כדי לא לשקוע בייאוש מול תמונת מצב כזו" (פרנצי 1933 [2003]: 206). בעבודה היומיומית עם ילדים אלה נדמה שמתחת להמשגות, למונחים ולגישות, אם נתעקש להקשיב לדיאלוג חוזר ונשנה בין הילד לבין סובביו נוכל לשמוע באינסוף מבעים ומופעים את אותה בקשה, משאלה:

שאוני ברחם נפשכם.

געו בי, געו בנפשי.

התקיימו.

- כי להתהוות ביקשתי.

ⁱ התהוות העצמי בצלה של סביבה פוגענית ולא מותאמת יכולה להוביל לנסיגה משמעותית מהמציאות. לעתים ילדים אלה סובלים מהפרעות השייכות לרצף האוטיסטי או שאובחנו כלוקים בפסיכוזה פעילה ממושכת. חשוב לציין שאף על פי שאת נפשם של הילדים המזוכרים בספר זה עיצבו עומסים רגשיים, היעדר וחסך, כוחותיהם השתמרו והם לא פסקו לנהל דיאלוג עם סביבתם.

ⁱⁱ לפי ויניקוט "אם טובה דיה מגיבה ברמה גבוהה של הסתגלות לצורכי התינוק. זהו פרוש המונח 'טובה דיה' - היכולת העצומה שיש לרוב האימהות להתמסר להזדהות עם התינוק. בתחילת חייו של התינוק, רמת הזדהותה של האם גבוהה מאוד, והיא יודעת למעשה איך הוא מרגיש, מסוגלת להתאים את עצמה אליו ולהיענות לצרכיו. אז יוכל התינוק להתחיל בתהליך התפתחותי של גדילה, יסוד מוסר לבריאות" (ויניקוט 1995a: 119).

ⁱⁱⁱ המילה emergent מורכבת מצירוף של e+merge. על פי מילון ובסטר המקוון משמעותה של המילה emerge היא להתהוות, לנבוע, להגיח מתוך מצב מעורפל או ראשוני יותר אל קיום נפרד. העובדה שמילה זו מקורה במילה merge, שמשמעה התמזגות, מלמדת אף היא על הקשר בין הנצת העצמי, התהוותו ונביטתו מתוך אחדותיות והתמזגות.

^{iv} ג'סיקה בנג'מין (2005) שמה דגש על החשיבות של היות האם סובייקט, אדם שלם ועצמאי. יכולתה של האם להיות אם ואדם מאפשרת לה להיות מושקעת בתינוקה בבריאות ומתוך מרחב גדול יותר. לדבריה, על האם לא רק לשמש ראי לתינוקה, אלא גם לגלם משהו מהלא-אני שלו, כלומר עליה להיות אחר עצמאי המגיב בדרכו השונה. הרחבה בנושא מצוי בספרה כבלי האהבה.

^v המונח "זולתעצמי" הוא הֶלְחֵם בסיסים – מזיגה של שני שמות-עצם לכדי מילה בעלת משמעות חדשה. כשוויתר קוהוט על המקף שהפריד בתחילה בין שתי המילים, נוצר מושג המחיה את היבט ההתמזגות לא רק בתוכנו, אלא אף באופן כתיבתו (אופנהיימר, 2000: 45).

^{vi} ויניקוט מתאר את ההתפתחות כתנועה מתלות מוחלטת, המאפיינת את חודשי החיים הראשונים, דרך תלות יחסית ולעבר עצמאות. לידו, השינוי המרכזי המבחין בין התלות המוחלטת לתלות היחסית הוא היעדר מוחלט של מודעות התינוק לקיומה של האם בשלב המוקדם, לעומת הופעתם של רגעי מודעות בשלב המאוחר יותר.

^{vii} שחר-לוי (2005) מכנה קיום עוטף זה בשם "מעטפת הורית-חיקית", המתייחסת לסביבת המגע המערסל, הנושא, לזרועות, לחזה, לקול ולתנועה שבהן עטוף התינוק בראשית חייו.

^{viii} נרקיסזם היא השקעה של אנרגיות נפשיות רבות בעצמי, והוא שלב נורמלי בגילים המוקדמים ביותר. אולם בהתפתחות תקינה הוא אמור לפנות מקום לאהבת האובייקט (האדם שמנגד). ההבחנה בין נרקיסזם בריא להפרעה נרקיסטית ותיאור התפתחותם של השניים עומדים במרכז התיאוריה של קוהוט. הרחבה בנושא אפשר למצוא בספריו.

^{ix} לשימוש באנלוגיה זו ראו חזן וחזן בתוך: גרין, 2007, עמ' 79.

^x פרנצי שואל מעולם המדע את המושג "אוטומטיזציה", שמשמעו פירוק יסוד לגורמים, לעומת פרגמנטציה, התפרקות לחלקיקים.